

Geboeid door het verleden: De Bocht van Barkman

J.H.J. Schaminée & W.A. Ozinga

Geboeid door het verleden is de titel van een onlangs verschenen boek in de reeks 'Vegetatiekundige Monografieën', dat de historische ecologie tot onderwerp heeft. Onder deze zelfde titel willen we in Stratiotes op gezette tijden ruimte bieden aan min of meer vergeten of minder bekende maar interessante onderwerpen uit het rijke verleden van het vegetatieonderzoek in ons land.

Wie over de A1 van Apeldoorn naar Enschede rijdt, zal misschien verbaasd zijn over een ruime bocht die de weg ter hoogte van Rijssen maakt. De weg draait hier langs het natuurgebied De Borkeld, tegenwoordig één van de Natura 2000-gebieden in ons land, aangewezen vanwege de fraaie en uitgebreide jeneverbesstruwelen (Janssen 2009). Oorspronkelijk was dit geenszins de bedoeling en was het tracé van de weg dwars door dit heidegebied met jeneverbesstruwelen gepland. Dat de werkelijkheid toch een andere is geworden, hebben we geheel te danken aan de Utrechtse hoogleraar Jan Barkman, die zeer vasthoudend voor het behoud van 'zijn jeneverbessen' heeft gepleit en gericht actie heeft gevoerd. Onder biologen staat het nieuwe tracé bekend als 'De bocht van Barkman', maar wie kent de achtergronden ervan en de onderliggende feiten? Vandaar dit artikel, dat is opgesteld rondom een cruciale brief uit het archief van Victor Westhoff.

De brief (in conceptvorm) is van de hand van Jan Barkman en moest worden verzonden door Professor H.C.D. de Wit, destijds hoogleraar Algemene plantensystematiek en plantengeografie aan de Landbouwhogeschool in Wageningen, aan Peter Nijhoff, destijds voorzitter van de Contactcommissie voor Natuur- en Landschapsbescherming, een voorloper van de in 1972 opgerichte Stichting Natuur en Milieu. Jan Barkman was 'dagelijks beheerder van het Biologisch Station Wijster', dat deel uitmaakte van de Landbouwhogeschool. Eerder hebben we in Stratiotes al aandacht besteed aan de onthulling van een klein monument in de Borkeld ter nagedachtenis aan Barkman en zijn succesvolle inzet voor het behoud van dit terrein (Willems 2005, zie ook Arnolds & de Vries 2005). Voor een korte schets van de verdere verdiensten en betekenis van de legendarische hoogleraar verwijzen we naar het door Victor Westhoff geschreven 'In Memoriam', eveneens in Stratiotes (Westhoff 1991).

We willen hier graag een paar delen van de brief onder de aandacht brengen, niet alleen van de gestencilde brief zelf maar ook van de bijlagen (zie verder Figuur 1 en 3). De brief heeft het 'Ontwerp tracé E8' tot onderwerp, onder welke afkorting de snelweg destijds bekend stond. Interessant zijn enkele door Barkman met potlood toegevoegde opmerkingen in de kop van de brief. Hij schrijft hier dat de brief spoed heeft (tweemaal onderstreept en met dik potlood geschreven) en vraagt (graag) om officiële steun van de gehele mycologische afdeling van het Rijksherbarium (met argumenten). Doorslagen van de brief moeten worden verzonden aan het Staatsbosbeheer en aan hemzelf, en het concept wil hij gaarne retour krijgen, ook de soortenlijst.

Spoech / Per wijze
garme retour, ook de voortlijst'

~~Ding officieel
staan van de
vrije in botanische
afdeling van het
R.H. (met argumenten),
te vinden van (Montaciac,
dovslagen aan
(2) Staatsbescher-
ming Natuur- en
Landschapsbescherming
Assendorperdijk 2,
Zwolle
23 Jan 1971 B.~~

JB

XXXXXXXX H.C.D. de Wit

Contactcommissie voor Natuur- en
Landschapsbescherming
t.a.v. de Heer P. Nijhoff
Heerengracht 540
Amsterdam-C.

8-3-1951

Ontwerp tracé E 8

Het geplande tracé van de ^{ic}nieuwe vierbaansnelweg Amsterdam-
Enschede (E 8) gaat ten Z. van Rijssen, even ten O. van de Oude
Markelose Weg, dwars door een vochtige rijke heide op ten dele
lemig zand met uitgestrekte jeneverbesstruwelen (gemeente Markelo).
Natuurwetenschappelijk onderzoek in het laatstgenoemde vegetatie-
type wordt in Nederland alleen verricht door het Biologisch Station te
Wijster (Dr.), door ondergetekende en zijn medewerkers. Dit onder-
zoek omvat alle in Nederland en West-Duitsland voorkomende en de meeste
Deense en Zuid-Zweedse jeneverbesstruwelen. Het heeft zowel betrekking
op de hogere planten, mossen en lichenen alsook op de paddestoelen.
De Nederlandse struwelen behoren, ~~mak~~ blijkens dit onderzoek, tot
zeven verschillende typen, waarvan er alleen al in het struweel bij
Rijssen twee voorkomen. Het ene type komt op arme zandgrond voor en
behoort tot het Twentse stuif- en dekzandtype, dat verder nog voorkomt
op het Buurser Zand en het Lutter Zand en bij Ootmarsum. Het tweede
type van Rijssen is gebonden aan lemig zand en komt verder nergens
in Nederland, België en West-Duitsland voor. Het is alleen te
vergelijken met een struweel bij Dalby (Zuid-Zweden) en min of meer
met enkele struwelen in Jutland. Zoals uit bijgevoegde fotocopietabel
blijkt, zijn in dit jeneverbesstruweel bij Rijssen (beide typen
tezamen) tot nu toe reeds 211 soorten planten gevonden, nl. 53 hogere
planten, 40 soorten mossen en lichenen en 118 soorten paddastoelen.
Voor het rijke gedeelte (eerste kolom van de ~~xxx~~ struiken, kruiden
en mossen, laatste kolommen van de ^vfungi) zijn deze aantallen resp.
36, 24 en 89, totaal 149. Van deze 149 soorten zijn er niet minder
dan 66 uitsluitend in het rijke type gevonden! Daarbij komt dat de
lijst van fungi nog zeer onvolledig is. Wij hebben nl. pas de afgelopen

fungi
(176)

fungi

Figuur 1. Eerste vel van de gestencilde brief van Jan Barkman, door hem per ongeluk foutief gedateerd op 8-3-1951 (moet zijn 8-3-1971).

Figuur 2. De 'bocht van Barkman' in de A1 ter hoogte van De Borkelt, zoals te zien in Google maps."

In de brief refereert Barkman allereerst aan het door hem en zijn medewerkers verrichte natuurwetenschappelijke onderzoek aan jeneverbesstruwelen: "Dit onderzoek omvat alle in Nederland en West-Duitsland voorkomende en de meeste Deense en Zuid-Zweedse jeneverbesstruwelen. Het heeft zowel betrekking op de hogere planten, mossen en lichenen als ook op de paddestoelen. De Nederlandse struwelen behoren, blijkens dit onderzoek, tot zeven verschillende typen, waarvan er alleen al in het struweel bij Rijssen twee voorkomen. Het ene type komt op arme zandgrond voor en behoort tot het Twentse stuif- en dekzandtype, dat verder nog voorkomt op het Buurser Zand en het Lutter Zand en bij Ootmarsum. Het tweede type van Rijssen is gebonden aan lemig zand en komt verder nergens in Nederland, België en West-Duitsland voor. Het is alleen te vergelijken met een struweel bij Dalby (Zuid-Zweden) en min of meer met enkele struwelen in Jutland."

In deel 5 van 'De Vegetatie van Nederland' (Stortelder et al. 1999) worden de jeneverbesstruwelen van ons land, overeenkomstig de visie van Barkman, in twee associaties ondergebracht, te weten het *Dicrano-Juniperetum* op schrale zandgronden en het *Roso-Juniperetum* op leemrijke zandgronden. De struwelen van De Borkeld bezitten veel kenmerken van het type op leem, met soorten als Hondсроos (*Rosa canina*), Bosaardbei (*Fragaria vesca*), Geelhartje (*Linum catharticum*), maar het is niet de enige plek van deze associatie in ons land. Het best ontwikkeld en over een oppervlakte van verscheidene hectaren komt de associatie voor op de Stekkenkamp ten zuidoosten van Ommen (Haveman et al. 1999).

De brief gaat vervolgens in op de soortenrijkdom van de jeneverbesstruwelen: "Zoals uit bijgevoegde fotocopiëtabel blijkt, zijn in dit jeneverbesstruweel bij Rijssen (beide typen tezamen) tot nu toe reeds 211 soorten planten gevonden, nl. 53 hogere planten, 40 soorten mossen en lichenen en 118 soorten paddestoelen. Voor het rijke gedeelte (eerste kolom van de struiken, kruiden en mossen, laatste kolom van de fungi) zijn deze aantallen resp. 36, 24 en 89, totaal 149. Van deze 149 soorten zijn er niet minder dan 66 uitsluitend in het rijke type gevonden! Daarbij komt dat de lijst van fungi nog zeer onvolledig is.

Figuur 4. De Blauwe molenaarssatijnzwam (*Entoloma bloxamii*) is een van de vele zeer zeldzame paddenstoelen die door Barkman tijdens zijn inventarisaties van het gebied werden waargenomen (Foto: David Mitchel).

We hebben nl. pas de afgelopen herfst gelegenheid gehad het terrein op fungi te inventariseren en wel op 21-9-1970 en op 17-11-1970. Daarbij viel het eerste bezoek in een zeer ongunstige periode (zeer droge septembermaand, elders in jeneverbesbosjes vrijwel geen fungi, hier vrij veel). Ervaring leert dat twee bezoeken in hetzelfde jaar tussen de 20% en 50% van het aantal werkelijk aanwezige paddenstoelen oplevert, zodat het totale aantal op 250 tot 600 geschat kan worden.” Het is een van de grote verdiensten van Barkman dat hij bij vegetatiekundig onderzoek ook paddenstoelen betrok. In het vervolg van de brief gaat Barkman in op de aard van de soorten, waarbij in het bijzonder de fungi opvallen: “Onder de fungi zijn zeer vele zeldzame soorten, tevens 22 soorten die nooit eerder in Nederlandse jeneverbesstruwelen gevonden waren (in de tabel aangegeven met N voor de betreffende naam). Hiervan zijn er tien nooit eerder in jeneverbesstruwelen door ons aangetroffen, dus ook niet in Duitsland, Denemarken en Zweden” De conclusie is duidelijk: “Wij willen niet het zo veel misbruikte woord “uniek” gebruiken, maar het wil ons voorkomen dat bovengenoemde feiten wel voor zich zelf spreken.” De bijzondere paddenstoelen die in de Borkelt werden gevonden, zijn vooral kenmerkend voor grasland op schrale, kalkhoudende bodem. Het gaat hierbij om soorten als Groensteelsatijnzwam (*Entoloma incanum*), Blauwe molenaarssatijnzwam (*Entoloma bloxamii*), Donkere wasplaat (*Camarophyllopsis phaeophylla*) en Wijnrood porfierzwammetje (*Pseudobaeospora pyrifer*). Vooral de drie laatstgenoemde soorten zijn in Nederland zeer zeldzaam en internationaal bedreigd. Het Wijnrood porfierzwammetje is pas in 1998 op basis van herbariummateriaal uit de Borkeld en Duits materiaal door de Nederlandse mycoloog Kees Bas beschreven als een nieuwe soort voor de wetenschap.

Uit het eind van de brief blijkt dat Barkman zich gedegen in de consequenties van het een en ander verdiept heeft en zelfs in de financiële gevolgen ervan, refererend aan een overleg met heren van Rijkswaterstaat: “Hierbij bleek dat het technisch mogelijk is het Elsener Veld te sparen en toch de weg ten Z van het jeneverbesterrein door een aanzienlijk minder belangwekkend vegetatietype (jonge, dichte aanplanten van grove den) te leiden. Daarbij zullen drie bochten, elk met een straal van 2000 m, in de E8 gelegd moeten worden. Dit is technisch geen bezwaar (de Rijksweg bij Bodegraven heeft zelfs een bocht met een straal van 750 m), al zal een en ander natuurlijk wel hogere kosten en mogelijk enige vertraging ten gevolge hebben.”

THE BEND OF BARKMAN

The A1 near Rijssen is marked by slight bend in the road, curving along the Natura 2000 nature reserve De Borkeld. This detour in the highway is known as 'The Bend of Barkman', named after Professor Jan Barkman (1922-1990), who in the early seventies successfully performed a campaign against the construction of the highway through this reserve, famous for its juniper shrubs. The article quotes from a letter (accompanied by species lists of vascular plants, bryophytes, lichens and fungi) from September 1971 by Jan Barkman, that was sent to various organisations in The Netherlands to protest against the planned route of the highway.

LITERATUUR

- Arnolds, E. & B. de Vries (2005). Een gedenksteen voor Jan Barkman. *Coolia* 48: 41-43.
- Haveman, R., J.H.J. Schaminée & E.J. Weeda (1999). Rhamno-Prunetea. In: A.H.F. Stortelder et al., *De vegetatie van Nederland 5. Plantengemeenschappen van ruigten, struwelen en bossen*. Opulus Press, Uppsala/Leiden, pg. 121-164.
- Janssen, J.A.M. (2009). De Borkeld. In: J.H.J. Schaminée J.H.J. & J.A.M. Janssen (red.). *Europese natuur in Nederland. Natura 2000-gebieden van Hoog Nederland*. KNNV Uitgeverij, Zeist, pg. 94-95.
- Stortelder, A.H.F., J.H.J. Schaminée & P.W.F.M. Hommel (1999). *De Vegetatie van Nederland 5. Plantengemeenschappen van ruigten, struwelen en bossen*. Opulus, Uppsala/Leiden.
- Westhoff, V. (1990). Jan Barkman ging van ons heen. *Stratiotes* 1: 3-4.
- Willems, J.H. (2005). Een monument ter herinnering aan Jan Barkman (1922-1990). *Stratiotes* 30: 56-57.